

קובנה

(קובנו; רוסי: Kovno; ליטאית: Kaunas; גרמנית: Kauen). עיר במרכז ליטה, שוכנת על נהר נימן בשפך יובלו נריס. ק' נוסדה ב-1030 בידי הנסיך הליטאי קוינאס ונקראה על שמו. ב-1795 סופחה לרוסיה וב-1842 קיבלה מעמד של עיר מחוז. ב-1920-1939 היתה הבירה של ליטה העצמאית, וב-1940 סופחה עם כול ליטה לברית-המועצות.

ק' נודעה כמרכז רוחני ותרבותי חשוב של יהדות מזרח אירופה. העיר התפרסמה בישיבתה, ששכנה בפרברה סלובודקה (בליטאית: Vilijampole). ק' נודעה גם בפעילות ציונית עניפה וברשת מוסדות חינוך עבריים, מגני-ילדים עד סמינרים למורים.

ב-1939 הגיע מספר היהודים בעיר לכ-40,000. כרבע מכלל תושביה. בעת השלטון הסובייטי ב-1940-1941 נסגרו מוסדות החינוך העבריים וחוסלו רוב ארגוני התרבות והחברה. מתוך חמשת הימונים ביידיש נותר רק אחד שהפך לבטאון המפלגה הקומוניסטית. ב-14 ביוני 1941, כשבוע לפני פלישת הגרמנים, נאסרו והוגלו לסיביר מאות משפחות יהודיות ובכללם בעלי מפעלים, סוחרים, אישי-ציבור, פעילים ומנהיגי מפלגות ציוניות.

הקמת הגטו. ב-24 ביוני 1941, ביום השלישי לפלישתם לברית-המועצות, כבשו הגרמנים את ק'. כמה אלפי יהודים הצליחו להימלט לפני ברית-המועצות וחלקם נספו בדרך. כבר לפני כניסת הגרמנים פתחו קבוצות ליטאים בפרעות רצחניות של יהודים בעיר. בעיקר בסלובודקה. הרציחות בעיר נמשכו גם אחרי כניסת הגרמנים והתנהלו בהכוונתם. אלפי יהודים הועברו לאתרים כגון ה'פורט השביעי', מצודה בשרשרת מצודות שנבנו במאה ה-19 סביב ק', ושם נורו אחרי ששומריהם הליטאים התעללו בהם באכזריות. כלל הקורבנות בחודשים יוני-יולי 1941 נאמד בכ-10,000.

עם כינון שלטון אזרחי גרמני, ובראשו קומיסאר העיר ס"א בריגדפירר הנס קרמר, נגזרו גזירות רבות על היהודים והם גם נדרשו להתרכז בתוך חודש בשני ריכוזי גטו בסלובודקה, משני עברי רחוב מרכזי ('הגטו הקטן' וה'גטו הגדול'). השטח הוקף בגדר תיל ולאורכו הוצבו זקיפים ליטאים. בשערים הוצבו גם שוטרים גרמנים.

בצל האקציות והגזירות. באוגוסט 1941 נסגר הגטו ונמצאו בו 29,760 יהודים. בתוך חודשיים וחצי חוסל ה'גטו הקטן' ובסדרת אקציות שנערכו בו נספו כ-3,000 יהודים, גברים נשים וילדים. ב-28 באוקטובר (ז במרחשוון תש"ב) נערכה 'האקציה הגדולה', ובעקבותיה הועברו יותר מ-9,000 נפש, כמחציתם ילדים, מהגטו ל'פורט התשיעי' שבקרבת מקום, ושם נרצחו. אחרי-כן פסקו האקציות הרצחניות והשתררה הפוגה ממושכת ('התקופה השקטה') עד מרס 1944. 17,412 היהודים נותרו בגטו. רוב המבוגרים חוייבו בעבודת כפייה, בעיקר במיתקנים צבאיים מחוץ לגטו. לחץ העבודה היה קטלני ומלווה בהתעללויות. כ-2,000

יהודים, רובם בעלי מקצוע, הועסקו למען המאמץ הצבאי במסגרות שכונו 'בריגדות'. ב'סדנות הגטו', בלי נוכחות גרמנים או ליטאים, עבדו כ-4,600 יהודים. במקום שכן עבודה קיבלו העובדים מנות מזון, שהיו מנות רעב. מחיתם של תושבי הגטו באה ממכירת שארית מטלטליהם תמורת מצרכי מזון, ואלה הוגנבו מתוך סיכון לגטו.

ב'תקופה השקטה' הסתמנה התאוששות מה בקרב היהודים ומצב תזונתם שופר. אך גם אותה תקופה לא נעדרה גזירות וזעזועים: בפברואר 1942 נצטוו היהודים למסור לשלטונות את כול הספרים, דברי הדפוס וכתבי-היד שברשותם. באוגוסט 1942 נסגרו כול בתי-הכנסת ונאסרו תפילות בציבור, נסגרו גם מחלקת החינוך ובתי-הספר שפעלו בגטו, פרט למקצועיים, והוחמר האיסור להכניס לגטו מזון ולהחזיק כסף מזומן. מאות אנשים הועברו לגטו ריגה ולמחנות עבודה בליטה.

המינהל הפנימי. את החיים הפנימיים בגטו ק' ניהל גוף שנקרא 'מועצת הזקנים של קהילת הגטו היהודי ק' (Aeltestenrat der Juedischen Ghetto Gemeinde Kauen) ובקיצור: אלטסטנראט. בראשו עמד הרופא ואיש הציבור הנודע ד"ר אלחנן אלקס. סגנו היה המנהיג הציוני הוותיק עורך-הדין לייב גרפונקל. כרוב חברי האלטסטנראט בק' נבחרו גם הם במישרין בידי הציבור היהודי בעיר. על אכיפת חובת העבודה ועל שמירת הסדר הציבורי היתה ממונה המשטרה היהודית, ובה כ-150 איש. מינוי השוטרים לתפקידם והפיקוח עליהם היו בידי האלטסטנראט. באמצעות מחלקת הבריאות, הסעד, התרבות וכדומה, הפעיל האלטסטנראט מערכת שירותים ומוסדות למען אוכלוסית הגטו, כגון בית-חולים ומרפאות, מושב-זקנים, תמחוי, בית-ספר, תזמורת ועוד. נערכו מופעי תרבות, כגון קונצרטים, הרצאות וערבי-ספרות, וגם כאשר נאסרה הפעילות החינוכית, היא נמשכה במסווה של הקניית מקצועות נדרשים לנוער. על-פי המסורת החברתית של יהודי ק' המשיכו גם בגטו בלימוד תורה ובפעילות תרבות וחינוך וכן בעזרה הדדית, נוסף על פעולתן של מחלקות האלטסטנראט. פעולתן של המפלגות בגטו החלה באיתור חבריהן ובהיחלצות לעזרתם. על רקע זה הוקם גם 'מצוק' (ראשי-תיבות של: מרכז ציוני וילי-אמפולה, ק'), ובראשו עמדו כמה מחברי האלטסטנראט ועובדיו. באמצעותם קויים קשר הדוק עם הנהגת המחתרת האנטי-נאצית שפעלה בגטו (ראה להלן). המחלקות השונות של האלטסטנראט אף הגישו סיוע ממשי לחברי המחתרת שיצאו ליערות הפרטיזנים. מבחינה זו, וכן מבחינות אחרות במישור החברתי והציבורי, היה גטו ק' תופעה מיוחדת במינה בתולדות עמידתם של היהודים בשלטון הכיבוש הנאצי.

הפיכת הגטו למחנה ריכוז. בעקבות פקודת הינריך הימלר מיום 21 ביוני 1943 הוכרע להעביר את שארית היהודים מגטאות 'נציבות הרייך אוסטלנד' למשטר של כלואי מחנות,

ובסתיו 1943 הפך גטו ק' למחנה ריכוז מרכזי (Kl Kauen). כ-4,000 מתושביו הועברו למחנות קטנים שבפרברי ק' ובסביבתה: אלקסוט (Aleksotas), שאנץ (Sanciai) פאלימונס (Palemonas), קידון, קושידאר (Kaisia Dorys) ועוד. ב-26 באוקטובר 1943 הועברו 2,800 יהודים למחנות עבודה באסטוניה. ב-27 במרס 1944 הונחתה על הגטו מכה אנושה מאוד: אותו יום ולמחרתו נעקרו מבתיהם באכזריות רבה כ-1,800 תינוקות, ילדים וזקנים ונרצחו. גם כ-40 מראשי המשטרה היהודית הוצאו להורג ובראשם המפקד משה לויין וסגניו יהודה זופוביץ' ואיקה גרינברג, בגלל הסיוע הישיר שנתנו למחתרת האנטי-נאצית שבגטו. מיתר השוטרים הוקם גוף ושמו אורדנונגסדינסט (ראה (ה)משטרה היהודית), שהיה כפוף ישירות למרות אנשי הס"ס. האלטסטנראט בוטל, וד"ר אלקס מונה ל"זקן היהודים" (Judenaeltester) – משרה נטולת סמכות ממשית, אך סמכותו המוסרית בקרב היהודית נמשכה.

המחתרת האנטי-נאצית. קבוצות מתנועות-הנוער הציוניות כגון אב"צ (ארגון ברית ציון), ובעיקר ה'שומר הצעיר', 'החלוץ-הצעיר' ובית"ר חידשו את פעילותן בהדגשת המאבק האנטי-נאצי. עידוד ניכר בכיוון זה נתנה הפולניה אירנה אדמוניץ, שליחת המחתרות בגטאות ורשה ווילנה, שביולי 1942 ביקרה בק'. פעילות ניכרת במאבק עם השלטון הנאצי ניהלו הקומוניסטים, במסגרת 'ארגון המאבק האנטי פאשיסטי' בראשותו של חיים ילין. נוסף לרכישת נשק עסקו פעילי הארגון בחיפוש קשרים עם פרטיזנים סובייטים ביערות. בקיץ 1943 הקימו הציונים והקומוניסטים מסגרת משותפת ושמה איכ"ל ('ארגון יהודי כללי לוחם' – יידישע אלגעמיינע קאמפס-ארגאניזאציע), לשם ארגון תאי פעולה ויציאה לפרטיזנים. בשיאו היו באיכ"ל כ-600 חברים. חלקם אומנו בנשק וקיבלו הדרכה צבאית מקציני המשטרה היהודית.

בספטמבר 1943 הושג קשר ישיר עם תנועת הפרטיזנים בליטה באמצעותה של הצנחנית גסיה גלזר ('אלבינה') שביקרה בחשאי בגטו. בעקבות המגע הזה נשלחו קבוצות חמושות של חברי איכ"ל ליערות אוגוסטובו (Augustow) כדי להקים שם בסיסי פרטיזנים. ברם, מתוך כ-100 אנשים שהשתתפו במסע הוא נהרגו עשרה, 15 נספו בכלא ו-14 הובלו ל'פורט התשיעי'.

מסוף 1943 יצאו 170 מחברי איכ"ל בשמונה קבוצות במשאיות ששכרו בחשאי מנהגים ליטאים, לבסיסי פרטיזנים קרובים יותר ביערות רודניקי (rudninkai), מדרום לוילנה. רובם הצטרפו לגדודים הקובנאיים של תנועת הפרטיזנים הליטאית. בסך-הכול יצאו אל הפרטיזנים כ-350 מיהודי ק', רובם מטעם איכ"ל. כ-100 מהם נספו בדרך ובקרבות.

חיסול הגטו. ב-8 ביולי 1944, בהתקרב הצבא האדום לק', החלו השלטונות להעביר את היהודים למחנות ריכוז בגרמניה. רבים התחבאו ב'מלינות' (מחבואים תת-קרקעיים) שהכינו לעצמם, ובכדי להוציאם משם השתמשו הגרמנים בכלבי-גישוש, ברימוני-עשן, בפצצות תבערה וכולי. כ-2,000 יהודים מתו בחנק, בשריפה ובהתרסקות. 90 יהודים בלבד הצליחו להסתתר במלינות ולהישרד עד כניסת הצבא האדום לק' (1 באוגוסט 1944). כ-4,000 מיהודי ק' הועברו לגרמניה, בעיקר למחנות הריכוז דכאו, קאופרינג ושטוטהוף. באוקטובר 1944 הובאו לשם גם חלק מיהודי ק' שהוחזקו במחנות באסטוניה. עד יום השיחרור שרדו כ-2,000 נפש, ועם מאות היהודים שניצלו במחבואים שונים בק' ובסביבתה, שרדו 8% מכ-30,000 היהודים שהוכנסו לגטו.

אחרי המלחמה נוספו לשרידיהם ההם חוזרים מברית-המועצות. ב-1959 היה מספר היהודים בק' 4,792 נפש, שהם כ-2% מכלל תושבי העיר. חלק גדול מהם היו יהודים מאזורים אחרים בברית-המועצות. עד 1951 היה בק' בית-יתומים וכן בית-ספר יהודי – האחרון בברית-המועצות. רבים מיהודי ק' עלו לישראל. כיום גרים בק' כ-2,000 יהודים, ולהם בית-כנסת ובית-עלמין.